

Vánca, Mariann¹ – Tésits, Róbert²

A behaviorista geográfia aktualitása, a kognitív térképezés változó fókuszai

The Current Relevance of Behaviorist Geography: Changing Focuses of Cognitive Mapping

ABSZTRAKT

Jelen vizsgálat célja, hogy feltárja a kognitív térképezéssel kapcsolatos tanulmányok vizsgálati fókuszainak változását az 1920-as évektől kezdődően napjainkig. A tanulmány célja továbbá a kognitív térképezéshez kapcsolódó elméleti keretrendszer kialakítása, amely szakirodalmi másodelemzésre, valamint a mentális térképezés súlyponti területére épít. Teszi ezt annak érdekében, hogy kijelölje a későbbi témaspecifikus, elsősorban az EU-val kapcsolatos kognitív térérzékelésre irányuló vizsgálatok strukturális vázát. A jelen vizsgálat kizárólag szekunder forrásokra épül, amelyek kiválasztásának fő szempontja a behaviorista geográfia, illetve a kognitív térképezés megjelenésének értékelése a nemzetközi, illetve a magyar kutatásokban. A szakirodalmak kiválasztásánál fontos szempont volt a szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos kutatások (fogalmi és módszertani kérdések) fókuszainak, illetve időbeli változásának bemutatása. Ugyanakkor lényeges volt a kognitív térképezés társadalomtudományokban betöltött szerepének vizsgálata, különös tekintettel a módszer társadalomföldrajzi kutatásokban előforduló alkalmazási területeinek feltárására.

Kulcsszavak: kognitív térkép, mentális térkép, Európai Unió, integráció, szakirodalmi másodelemzés

ABSTRACT

This study aims to reveal the change in the research focus of studies related to cognitive mapping from the 1920s to the present day. Another objective of the study is to develop a theoretical framework related to cognitive spatial formation, which builds on secondary literature analysis and the focus areas of mental mapping. It does this in order to designate the structural framework of subsequent subject-specific, primarily EU-related cognitive spatial perception studies. The present investigation is based exclusively on secondary sources, the main aspect of which is the evaluation of behaviorist geography and the emergence of cognitive mapping in international and Hungarian research. In the selection of the literature, an important aspect was the exploration of the focus of research (conceptual and methodological issues) related to subjective spatial perception and its change over time. At the same time, it was important to investigate the role of cognitive mapping in social sciences, with a particular focus on social geography.

Keywords: cognitive map, mental map, European Union, integration, secondary literature analysis

¹ PhD student, geographer, Doctoral School of Earth Sciences, University of Pécs, H-7621 Pécs, Ifjúság str. 6. v.mrnn93@gmail.com, +36 72 503 600

² Associate Professor, Institute of Geography and Earth Sciences, University of Pécs, H-7621 Pécs, Ifjúság str. 6. tesits.robert@gmail.com, +36 20 336 7611, <https://orcid.org/0000-0002-9575-3309>

BEVEZETÉS

Az 1960-as évektől – a behaviorista geográfia megjelenésétől – a társadalomtudományi szakirodalomban a figyelem a szubjektív térérzékelés irányába terelődött: egyre több írásmű jelent meg a kognitív térképezés témakörében. A behaviorista forradalom elterjedése rávilágított a szubjektív térérzékelés fontosságára, amelynek legfontosabb alapelve szerint az emberek cselekedeteit az befolyásolja, ahogyan az egyén látja a teret; nem kizárólag a tér objektív szerkezete a meghatározó (Kiss & Bajmócy, 1996).

A behaviorista geográfia napjainkban is fontos szerepet játszik a földrajzi kutatásokban, és számos kutatási kérdést vet fel, amelyek relevánsak lehetnek a mai társadalom számára. Az irányzat értékes megközelítéseket adhat az emberi viselkedés és a tér közötti kapcsolatok vizsgálatához, valamint elősegítheti a térhasználati tervezés és a városi fejlesztés terén a hatékonyabb döntéshozatalt. A kognitív térképezés egy olyan interdiszciplináris terület, amely a geográfia, a szociológia, a pszichológia és a szociálpszichológia határmezsgyéjén található. A fogalom nem azonos a mentális térképezéssel, mivel az utóbbi a kognitív térképen alapul, így lényegesen kevesebb tartalommal bír. A mentális térkép a térbeli világ szubjektív újraértelmezésének reprezentációja, nem más, mint szemléltetése a kognitív térképnek (Michalkó, 1998; Váncsa, 2022). A kognitív térképezés a külvilágnak a tapasztalatok alapján történő leképezése, amelynek végterméke a kognitív térkép. A kognitív térkép az egyén külvilágról alkotott képe, amelyet saját ismeretei, véleménye és a sztereotípiák alkotnak (Garda, 2009). Az utóbbi években külföldi vizsgálatok is foglalkoztak a kognitív térképezéssel, azt tanulmányozva, hogy mi a meghatározó a mentális térképek alakításában. Lapon et al. (2019) arra a kérdésre kereste a választ, hogy mennyire befolyásolja a lakhely, illetve az iskolai végzettség az egyén kognitív térképét.

A kognitív térképezés aktualitása tehát megkérdőjelezhetetlen a társadalomtudományi kutatásokban és a mindennapi életben egyaránt. Az elmúlt évtizedekben végzett kutatások rávilágítottak arra, hogy az egyén mentális térképei befolyásolják a döntéseit és a viselkedését. A fentiekből következően a jelen kutatás általános célja egy elméleti keretrendszer kialakítása, továbbá a szakirodalmi eredményekre, illetve a mentális térképezés súlyponti területeire hagyatkozva a későbbi témaspecifikus vizsgálataink strukturális vázának kialakítása, módszertanának megalapozása. Ezt az általános célt a jelen tanulmány az alábbi részcélokon keresztül valósítja meg.

- Célunk egyrészt, hogy bemutassuk a kognitív térképezés fogalmi és a módszertani kérdéseinek, fókuszainak időbeni változását.
- További célkitűzés, hogy értékeljük a kognitív térképezés változó, folyamatosan bővülő társadalmi-gazdasági szerepe mögött meghúzódó folyamatokat és okokat.
- Külön kitérünk Európával és az Európai Unióval kapcsolatos mentális térkép-kutatások fókuszváltásaira, illetve azok földrajzi-geopolitikai hátterére.

Tesszük ezt azért is, hogy az Európai Unióval kapcsolatos kognitív térképezési vizsgálatok számára elméleti keretrendszerrel szolgáljunk, hozzájárulva a későbbi empirikus vizsgálati fókuszok kialakításához. A korábbi szakirodalmakban szereplő tényezőkre támaszkodva, ugyanakkor, kritikai

szemlélettel felvértezve, azokhoz képest innovatív, új, aktuálisnak ítélt faktorok kijelölésével kívánjuk megalapozni a közeljövőben tervezett primer vizsgálataink vázát. Természetesen a fókuszok az újonnan felmerülő kihívásoknak megfelelően változhatnak. Az európai integráció jövője számos kérdést és kihívást tartogat. Az EU-n belüli egyenlőtlenségek kezelése, az EU és a tagállamok közötti hatáskörök elosztása, valamint az integráció szerepe a világban mind olyan kérdések, amelyekre az uniónak és a tagországoknak választ kell találniuk ahhoz, hogy az európai integráció sikeres és hatékony legyen. A fiatalok véleménye az EU-ról nem egységes, és az egyéni tapasztalatok, valamint az iskolai vagy az egyetemi oktatás is hatással lehet az integrációról alkotott véleményükre.

MÓDSZEREK

A vizsgálat teoretikus jellegéből adódóan kizárólag szekunder forrásokra épül, amelyek között a hangsúly a szakirodalmi másodelemzésre helyeződött. A szekunder források kiválasztásának fő szempontja a behaviorista geográfia, illetve a kognitív térképezés megjelenése a nemzetközi, illetve a magyar kutatásokban. A szakirodalmak kiválasztásánál fontos szempont volt továbbá a kognitív térképezés nemzetközi szakirodalmi hátterének, valamint kurrens kutatási irányainak feltárása.

A jelen tanulmányban a szakirodalmak áttekintése alapvetően kétfajta módon jelenik meg. Egyrészt – a későbbi témaspecifikus vizsgálatok elméleti megalapozása érdekében – feltártuk a mentális térképezéssel foglalkozó vizsgálatok, azon belül is elsősorban a határon átnyúló kapcsolatrendszer kutatásával, a terület- és településfejlesztéssel, valamint a nemzetközi migrációkutatással foglalkozó tanulmányok vizsgálati célkitűzéseit és eredményeit. Másrészt az Európával és az Európai Unióval kapcsolatos mentális térképkutatásokkal foglalkozó nemzetközi és hazai munkákat elemeztük annak érdekében, hogy kijelöljük, melyek azok a vizsgálati kérdéskörök, amelyek eddig feltáratlanok maradtak a jelen kutatási területen.

EREDMÉNYEK

A kognitív térképezés társadalomtudományi alapjai

A fogalmi és a módszertani kérdések fókuszainak változása

A mentális térképek vizsgálata már az 1900-as évek etnográfiai és antropológiai szakirodalmában is megjelent „térhasználat” címszó alatt. A térhasználat átrajzolja tudatunkban a település valós képét. A mindennap bejárt utak rövidebbnek tűnhetnek, a ritkán látogatott helyeket viszont távolinak érezhetjük. Az egyén saját környezetét barátságosabbnak gondolhatja, más városrészekről pedig gyakran előítéletesebben vélekedhet: idegennek vagy egyenesen rossz környéknek vélheti. Hogy mi a távoli, és mi a közeli, illetve mi a sajátunk, és mi az idegen, az természetesen mindig szubjektív, előzetes tapasztalatok, motivációk, képességek függvénye (Letenyei, 2004). Malinowski (1922) ugyan még

nem utalt a mentális térképezésre mint módszerre, viszont a Trobriand-szigeteken (Pápua Új-Guinea) végzett antropológiai kutatásával rámutatott arra, hogy az ott lakók a közvetlen szomszédos szigeteket tartják közelinek, így a szigetek távolságának érzékelése hatással van a kereskedelmi kapcsolatok alakulására.

A kognitív térképezés mint fogalom egy amerikai pszichológushoz, Tolmanhoz (1948) köthető, aki a mentális folyamatok megértésére kereste a választ. Ekkor vált híressé patkánykísérlete, amelynek során az állatot egy labirintusba helyezte, annak érdekében, hogy megvizsgálja a viselkedését, valamint megfigyelje kimenekülési kísérleteit. Rávilágított arra, hogy a patkány egyfajta kognitív térképet alkot, amelyet felhasznál az útvesztőből való kijutásra.

Lynch (1960) az egyén térértelmezésének vizsgálatakor a táj „olvashatóságáról” publikált, amelyben a várost úgy kell értelmezni, ahogyan azt a lakói „megélik”, „átélik”. Olvashatóságnak nevezte a városi környezetnek azon jellemzőjét, hogy jellegzetességei milyen könnyen szervezhetők világos, felismerhető és egységes mintázatba. A kutató azonban még nem tulajdonított kulturális, az identitást fókuszba helyező jelentőséget az eredményeinek. A fejekben létező mentális térképet nem megváltoztathatatlan konstrukcióként képzelte el. A különböző forrásokból szerzett új információk formálják a mentális térképet: az újonnan szerzett tudás – ha sikeresen átjut a szűrőinkön – beépül a térképbe.

Barbara Tversky (1993) a kognitív térképezés megnevezésének problematikájára világított rá. Úgy gondolja, hogy a fogalom nem tükrözi kellőképpen a módszer összetettségét. Tversky, tanulmányában a kognitív térképezést három fő csoportra osztotta: a kognitív térképekre, a kognitív kollázsokra, illetve a térbeli mentális modellekre. Nem választja külön a mentális és a kognitív térképezés fogalmát, hiszen mindkét módszer az elme tudattartalmának a feltérképezést szolgálja.

A fogalmi tisztázást követően egyre nagyobb számban jelentek meg a mentális térképezés módszertanát vizsgáló kutatások, egységes módszertana azonban a mai napig nem alakult ki. Nem fejlődtek ki az adatgyűjtés standard formái; kérdéses továbbá az is, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok során szükséges-e a térképraajzoltatás (Letenyei, 2004). Sulsters (2005) tanulmányának fókuszába a mentális térképezés mint tudományos metódus, illetve annak módszertani megközelítése került. Kutatása Lynch (1960) tanulmányából indul ki, amely bizonyos szempontok mentén csoportosított egyének mentális térképeit igyekszik vizualizálni. Rámutatott arra, hogy a regionális politika szempontjából a módszernek kiemelt jelentősége lehet. A tanulmány kérdőíves és térképes módszerrel igyekszik betekintést nyújtani adott városi régióhoz fűződő identitásokba és értékítéletekbe. Sulsters az elkészült mentális térképeket tematizálta, egymással összevetette, majd ezek kombinációjából létrehozott egy olyan szintézisjellegű térképet, amely már nem csupán egy adott régió kutatásának szolgálhat alapjául, hanem akár egy városfejlesztési projektnek is.

Nincs két egyforma mentális térkép; ezek a valóság egyedi, személyes és szelektív leképeződései. Az egyén nap mint nap használja őket tájékozódásra, de az adott területhez fűződő asszociatív folyamatoknak és ítéletalkotásnak is alapját képezik. Érdekes módon jellemzően olyan helyekről is alkotunk mentális térképet, ahol korábban sosem jártunk. A kognitív térképezés alapvetően személyes élményeken alapul, viszont ennek hiányában a médiából indirekt módon nyerhető információ

határozza meg a térségről alkotott kollektív képet, a médiának való túlzott kitettség pedig jelentősen eltorzíthatja az adott helyzetekhez kötődő benyomásainkat (Sulsters, 2005).

A kognitív térképezés szerepe a határon átnyúló kapcsolatrendszerek vizsgálatában

A határon átnyúló kapcsolatrendszerek vizsgálata – párhuzamosan azok regionális politikában való felértékelődésével, a munkaerő szabad áramlásával, illetve a fokozódó nemzetközi migrációs tendenciával – a kognitív térképes kutatásokban is a fókuszba került az ezredforduló környékén. A Schengeni-egyezmény következtében többen úgy gondolták, hogy a globalizáció végső soron a nemzetállamok közötti határok lebontásához vezet, amely nemcsak a geopolitikai értelemben vett, hanem az egyén tudatában létező határfogalmat is a vizsgálódás tárgyává tette (Sandberg, 2018). A határon átnyúló vizsgálatok középpontjába elsőként a fiatal felnőttek kerültek, amellyel összefüggésben két domináns tendencia figyelhető meg: egyrészt a határ közelében élő fiatalok identitását, másrészt a határátlépésnek az egyénre gyakorolt hatását vizsgálták. A 2010-es éveket követően egyre több írásmű jelent meg a határokhoz köthető mentális térképvizsgálatokban. Scholz (2011) arra kereste a választ, hogy az egyének hogyan használják a határokat, a helyneveket és a turistalátványosságokat, illetve hogyan strukturálják a határmenti régiókat. Hazánk szomszédos országaival, illetve az országhatárral kapcsolatos kognitív térképezés területén is folytak kutatások.

Lakotár (2004) arra volt kíváncsi, hogy milyen kognitív képpel rendelkeznek az általános és középiskolai tanulók, a leendő uniós állampolgárok hazánk szomszédos országairól. A kutatás aktualitását Magyarország EU-csatlakozása adta. A vizsgálat során a szerző Magyarország kontúrtérképét is felhasználta, amelyen meg kellett nevezni, valamint öt-öt jellemzővel ellátni a szomszédos országokat. Bebizonyosodott az a szakirodalomból már ismert megállapítás, miszerint a kognitív térképeket kevésbé az iskolai tananyag, sokkal inkább az egyén személyes tapasztalatai, ismeretei, véleménye, valamint a médiából származó információk egységesen építik fel. Lakotár (2012) később megfordította a kutatás irányát, és a határon túli magyar tanulók Magyarország-képét is vizsgálta. Hazánk szomszédos országainak többsége ekkorra már EU-s tagállam, így felvetődhetett a kérdés, hogy a határainkon túli magyar diákok milyen kognitív képpel rendelkeznek Magyarországról. Végeredményben elmondható, hogy a tanulók itt is elsősorban saját ismereteikre, tapasztalataikra támaszkodtak, kevésbé a formális oktatás során szerzett információkra.

Giesecking 2013-ban megjelent tanulmánya a kognitív térképezésről igyekszik diakrón kritikai elemzést adni, amely egyben egy módszertani visszatekintés is. Tanulmánya egyfajta történeti perspektívát ad arról, ahogyan korábban alkalmazták a mentális térképezést mint tudományos metódust. A szerző mintegy 50 elemzési szempontot alkalmazott a mentális térképek értelmezéséhez, amelyek a későbbi kutatásokhoz iránymutatóként szolgálhatnak.

A határon átnyúló kutatásokat vitte tovább Sandberg (2016), aki a német-lengyel határ mentén végzett vizsgálatot, sétákkal kiegészítve a mentális térképezés módszerét. Mekdijan és Moreau (2016) mentális térképeket rajzoltattak a menekültekkel a migrációs útvonalairól. A szerzőpár rávilágított arra, hogy a határok kulcsfontosságúak a területhez kötődő identitás szempontjából. A fenti kutatások

relevanciáját a 2015-ben egyre inkább kibontakozó mediterrán válság adhatta. Ekkor nagyjából 1,3 millió menekült és menedékkérő érkezett Európába, amely jelentősen túlterhelte a nyugat- és észak-európai országok bevándorlási hivatalait/segélyező szervezeteit, mely események fokozott médiafigyelmet kaptak. A válság nem csak a nemzeti menekültpolitika kudarcát hozta, de nagy nyomást helyezett a nemzeti és EU-s szintű együttműködést segítő intézkedésekre is (Sandberg, 2018). Hess és Kasperek (2017) szerint a 2015-ös menekültválság megkérdőjelezte a Schiller és Salazar (2013) által bevezetett európai határrezsím fogalmát, amely felhívja a figyelmet mind az individuum, mind a változó nemzetközi szabályozó- és felügyelőrendszerek egyéni mobilitásban betöltött szerepére. Ezzel egy időben a terminus tükrözi a kormányozhatóság és a hegemonia koncepcióját, amelyeket egy állandó feszültség jellemez arra vonatkozólag, hogy megértsék, megkérdőjelezzék, megtestesítsék és átalakítsák a hasonlóság, az eltérés, az összetartozás és idegenség fogalmait.

Napjainkban a területfejlesztés kapcsán egyre nagyobb hangsúly helyeződik a külső erőforrások (amikor a hiányzó erőforrásokat kívülről pótoljuk) mellett a belső erőforrásokra is. Egy adott térség fejlesztésének elengedhetetlen feltétele a helyi erőforrások optimális felhasználása (Póla, 2019). A fiatalok helyi, településhez kötődő identitásvizsgálata áthelyeződött nemzeti kontextusba, feltételezve hogy ők valójában részei annak a környezetnek, amelynek a nemzeti alapú megkülönböztetés a pillérét jelenti, valamint egyfajta kulturális tradícióban és a saját nemzetük kognitív reprezentációjának kontextusában nevelkednek (Molnár, 2022). Paasi (1996, 2016) megalkotta a „területalapú szocializáció” fogalmát, amely leírja, hogy az emberek az intézményes és a világi gyakorlatok (mint a politikai, oktatás, kormányzat, emlékhelyek) és a kollektív, helyhez köthető narratívák által kötődnek az adott helyhez.

Balázs és Farsang (2016) a diákok mentális képét vizsgálta hazánk délkeleti határvonalán. A kutatópáros szerint az emberek fejében az objektív, térképeken megrajzolt határokon kívül létezik egy mentális választóvonal is. Rávilágítottak az országhatár korlátozó jellegére: maga a határ akadályozza a diákokat a mentális térképük kialakításában, azaz negatívan befolyásolja a tanulók távolságérzését, valamint megnehezíti a települések térbeli hovatartozásának eldöntését.

Kaisto és Wells (2020) tanulmánya két kutatás eredményeit veti össze: 16-19 év közötti finn, valamint 9 és 15 év közötti finn és orosz gyermekek mentális térképeit vizsgálja a két országot elválasztó határ közelében. Céljuk volt feltárni, hogy a határok meghúzása hogyan játszik szerepet a fiatalok térhez való viszonyulásban. Végeredményben elmondható, hogy az országhatáron belüli területeket a gyermekek pozitívabban szemlélik, míg a határon túli régiókról kritikusabban vélekednek. Ugyanakkor a lokális környezet és a nemzeti kontextus mindenképpen befolyásolja a szubjektív térérzékelést. Az 1990-es és 2000-es évek kutatásai felhívták a figyelmet arra, hogy a határok szoros összefüggésben állnak a területi identitással; a határok az „elmetérképünkön” mint identitásjelzők jelennek meg: „itt ér véget a mi területünk, és ott kezdődik az övék” (Kaisto & Wells, 2020).

A kognitív térképek terület- és településfejlesztésben játszott szerepe

A jelen fejezet utolsó két szakasza a terület- és településfejlesztéssel, illetve elsősorban a belső migráció kutatásával foglalkozik, amely tükrözi a területek aktualitását. Napjainkra, a természetes népességfogyás és a migrációs folyamatok hatására is, egyre hangsúlyosabbá válik a települések számára, hogy megtartsák lakosaikat. Az egyén pozitív véleménye egy adott térségről nemcsak kötődést alakít ki az adott térség irányába, hanem az egyén identitásának fejlődését, illetve formálását is elősegíti. Napjaink településmarketingjében egyre elengedhetetlenebb a helyi lakosok identitástudatának vizsgálata, illetve a települési stratégiaalkotásnál való figyelembevétele, hiszen egyre nagyobb mértékben van jelen a tértől való függetlenedés, amelyet a nagymértékű migráció hív életre. A lokális identitástudat kialakulásának elősegítésében nagy szerep jut a közösségnek. Larsen és Harrington (2016) tanulmánya harmadik osztályos tanulók közösségfogalmának fejlődését vizsgálja (longitudinálisan) a mentális térképezés módszerét alkalmazva. A kutatók definiálták a diákoknak a mentális térkép fogalmát, majd lerajzoltatták velük az osztályuk és a közösségük mentális térképét anélkül, hogy a közösség mint fogalom magyarázatra került volna. Céljuk volt feltárni, hogy miként reprezentálják a közösségüket a gyermekek, hogyan változik ez longitudinálisan, és hogyan jelenik meg a mentális térképükön. A diákok térképei mind a közösségfogalom, mind az ábrák fókuszait tekintve jelentősen különböztek egymástól. Az elkészült ábrák különböző léptékekben ragadták meg a közösségfogalmat: az otthontól, a város egy adott pontján át egészen a globális szintű ábrázolásig mind megtalálhatók voltak a térképeik között.

A gazdasági szolgáltatások területfejlesztésben játszott szerepének folyamatos felértékelődésével az idegenforgalmi vizsgálatok száma is jelentősen nőtt. Lee et al. (2017) szerint a turizmus elsődleges célpontjait jelentő helyszíneket az odalátogatók általában bizonyos térbeli objektumok alapján határozzák meg. Vizsgálatuk arra világít rá, hogy a turisták hogyan értelmezik Makaó világörökség részét képező látványosságait. A kutatás alapjául szolgáló mentális térképek összehasonlításával rámutattak arra, hogy a turisták alapvetően kevés ismerettel rendelkeznek az UNESCO listáján szereplő nevezetességekről. Ugyanakkor ez az ismeretanyag számos tényező függvénye: befolyásolhatja az életkor, a nem, a származás, a kirándulás típusa, a helyiekkel való kommunikáció, illetve a tartózkodás hossza. A tanulmány módszertani szempontból is új adalékkal szolgál, ugyanis nagy hangsúlyt fektet a kvantitatív, kérdőív alapú kutatás hiányosságaira: kizárólagos alkalmazásukkal nem kaphatunk pontos képet a látogatók percepciójáról, mivel a kitöltők előre meghatározott kérdések alapján dolgoznak. Egy mentális térképezésen alapuló módszer kompenzálhatja a kvantitatív megközelítés hiányosságait. Az ilyen jellegű kutatások hiánypótlónak tekinthetők, hiszen eddig viszonylag kevés mentális térképezéssel foglalkozó tanulmány fókuszált a turizmusra. Lee et al. Lynch (1960) eredményeire hivatkoznak, amikor az egyén mentális térképét alkotó tényezőkről írnak. Elgondolásuk szerint az egyén mentális térképét az utak, határvonalak, körzetek, kereszteződések és a referencia-pontok határozzák meg. Kiemelik a mentális térképezés mint tudományos metódus gyenge pontjait. Az egyén szubjektív térképét befolyásolhatja aktuális hangulata, valamint ezeknek megkonstruálása-

kor az egyén szűrőkön keresztül érzékeli környezetét, illetve összeveti a már benne élő térképekkel, így legtöbbször az új információ (azért, mert nem ismerős) nem kerül rá az új reprezentációra sem.

Napjainkban felerősödik a regionális együttműködések fejlesztésének igénye. Erre az igényre reagál Götz és Holmén (2018) tanulmánya, amely egyúttal hiánypótlónak tekinthető. Eddig kevés kutatás irányult a makrorégiók lakosság általi érzékelésére, hiszen hipotézisük szerint a politikusok és az akadémikusok által közvetített narratíva lehet a domináns. Felvetődhet tehát a kérdés, hogy a szélesebb nyilvánosság régióról alkotott képe egybeesik-e az „elit” régióépítő elképzeléseivel.

A közel egy évszázadot átfogó kutatási eredmények a közelmúltban arra ösztönözték a kutatókat, hogy azonosítsák és értékeljék a legfontosabb differenciáló faktorokat, amelyek részt vesznek a kognitív térképek alakításában. Lapon et al. (2019) arra a kérdésre keresték a választ, hogy mennyire befolyásolja a lakhely, illetve az iskolai végzettség az egyén kognitív térképét.

A lokális identitástudat vizsgálatához szorosan kapcsolódik a környezethez való kötődés mértéke. Vitman-Schorr és Ayalon (2020) Izrael városi és vidéki idősothonaiban tárták fel, hogy a környezethez való ragaszkodás, a társadalmi kapcsolatok, illetve a tájékozódási készség hogyan befolyásolják az egyén mentális térképét. A kutatók kérdőíves módszert alkalmaztak, illetve szabadkézzel rajzoltattak mentális térképeket. A hipotézisnek megfelelően a városi otthon kitöltői esetében kisebb a környezethez való ragaszkodás. A vidéki otthon lakóinak részletesebbek voltak a térképeik, illetve ábráik között nagyobb volt a hasonlóság.

Haase et al. (2021) Németországban (Halle-Newton városrészében) a zöldterületek kihasználatlanságát eredményező mentális gátak feltérképezésével derítették fényt arra, hogy a környező zöldterületeken miért nem folytatnak az ott élők rekreációs tevékenységet. Arra a következtetésre jutottak, hogy a távolabbi zöldterületek kiválasztásánál nem csupán a terület gondozottsága, illetve a helyhez fűződő emocionális kötődés mértéke játszik döntő szerepet, hanem a helyről mint egészről szerzett benyomás függvénye is. A közeli zöldterületek kihasználatlansága feltételezhetően a szocialista örökségnek, a 2015 óta érkező migránsoknak, illetve az elszegényedett környezetnek egyaránt betudható. A fent említett vizsgálat relevanciáját többek között az Európa 2020 célkitűzése is adhatta, amelyben foglaltak szerint a terület- és településfejlesztés fő prioritásai közé sorolható egyrészt az életminőség javításához szükséges helyi feltételek biztosítása, a térségi sajátosságoknak és szükségleteknek megfelelő, térségre szabott gazdasági fejlesztések megteremtése, valamint a térségek belső erőforrásaira építő, azokat kibontakoztató gazdasági fejlesztések végrehajtása (Európai Bizottság, 2020; Enyedi & Pál, 2021).

A kognitív térképek nemzetközi migrációkutatásban játszott szerepe

A migrációkutatásban először az 1960-as években alkalmazták a mentális térképezés módszerét. Az erre irányuló vizsgálatokat a második világháború után gyorsan fejlődő nyugat-európai országokba irányuló munkavállalási célú vándorlás hívhatta életre. Az 1960-as évek végén elterjedő felfogás szerint létezik egy primer (jól fizetett, erős érdekképviseléssel rendelkező, biztonságos és védett piac, viszont alapvetően zárt) és egy szekunder (rosszabb munkakörülményeket, alacsonyabb kereseti

lehetőségeket stb. kínál, viszont alapvetően nyitott) munkaerőpiac. A fentieket megelőző kutatások fókuszában elsősorban a migrációt érintő hatások álltak. Elenyésző számban születtek arra vonatkozóan tanulmányok, hogy a migráció hatását kiegyensúlyozó mechanizmusként határozzák meg a változó gazdaságban (Hautzinger et al., 2014).

Thompson (2019) azt vizsgálta, hogy a migrációs útvonalak kiválasztásánál melyek a fő befolyásoló tényezők. A szerző Manilában végzett kutatást, amelynek során ápolókkal készített interjút, illetve mentális térképet rajzoltatott velük. Tanulmányának relevanciáját a Fülöp-szigeteknek a világon talán legfejlettebb, illetve a leghatékonyabban működő (a kivándorló munkaerő toborzására és külföldi alkalmazására létrehozott) intézmény- és politikai rendszere adja. A Fülöp-szigetek elsősorban tehát kibocsátó ország, ezért évtizedek óta az átfogó gazdasági tervek szerves részét képezi a kivándorlás problematikája. (Koudela, 2018).

Thompson (2019) célja az volt, hogy feltérképezze a vizsgálatba bevont személyek elképzelését az országból való elvándorlásról, illetve annak motiváló tényezőiről. Thompson a kivándorlást nem tartja sem egyirányúnak, sem lineárisnak (elképzelt egy körkörös vándorlás, amelynek során minden visszatérést újabb úticél kiválasztása követ, illetve egy olyan forgatókönyv is, amikor a kivándorlást visszatérés követi). A szakirodalom a potenciális úticélokat rendszerint hierarchiába rendezi, mégpedig az egyén preferenciái szerint, amelyre a tanulmány is reflektál, cáfolva ennek egyértelmű meglétét. Rámutatott arra, hogy a migráció motivációit és a kiválasztott helyszíneket meg lehet közelíteni az ún. „földrajzi képzelet” felől. Ez azt jelenti, hogy a más országokról alkotott képeket több forrásból szerezzük, mint a kint élők beszámolóit, a közoktatás vagy a populáris kultúra és a média felől. Az internet nem feltétlen az elsődleges információforrás ebben az esetben, de kétségkívül passzívan formálja a mentális képünket adott területről.

Európával és az Európai Unióval kapcsolatos mentális térképkutatások

Az integráció megítélése

Az 1990-es évektől egyre nagyobb számban jelentek meg Európával, illetve az Európai Unióval kapcsolatos mentális térképkutatással foglalkozó közlemények. Csapó és Cs. Czachesz 1995-ban az európai középiskolások és általános iskolai diákok interkulturális attitűdjét tanulmányozták. A vizsgálat célcsoportjai mindegyik országban a nyolcadik és a tizenegyedik évfolyam tanulói voltak. A tanulmány kitűnően tükrözte a kelet-nyugat dichotómiát, valamint hazánk egyes szomszédos országaival kapcsolatos ellenérzéseket, sztereotípiákat.

A fentiekhez hasonló kutatást végzett Bajmócy és Csíkos 1997-ben. Céljuk volt feltárni az adott európai országok egyetemisták körében vélhető népszerűségét. A kutatás aktualitását Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozási előkészületei adták, hiszen az integráció felvetette a kérdést, hogy a tanulók, leendő EU-s állampolgárok, milyen képpel rendelkeznek az Unió tagállamairól. A kutatás eredményei alig különböztek a Csapó és Cs. Czachesz által közölt következtetésektől, amely

arra enged következtetni, hogy a középiskolai oktatás a leginkább meghatározó az egyes országokkal kapcsolatos attitűd kialakulásában.

Michalkó (1998) tanulmánya arra kereste a választ, hogy Olaszország turisztikai célállomásként való kiválasztását – az érettségi előtt álló középiskolai diákok esetében – milyen emocionális tényezők, illetve háttértudást meghatározó elemek befolyásolják. Ennek feltérképezéséhez egy kétoldalas kérdőívet készített, amelynek egyik oldalán egy Olaszországgal kapcsolatos ismeretanyagra volt kíváncsi (turisztikai tapasztalat, sztereotípiák, civilizációs és nyelvismeret), a másik oldalon egy vaktérképen kellett bejelölniük az általuk ismert földrajzi neveket. Michalkó rávilágított arra, hogy Olaszországot a tömegturizmus színtereként értelmezik a fiatalok, és az országról szerzett ismereteik (amelyeket elsősorban a televízióból nyernek) keverednek a sztereotípiákkal.

Makádi 2012-ben közölt tanulmányában a középiskolások Európával kapcsolatos attitűdjét vizsgálta, amelynek időszerűségét a 2010-es Nemzeti Alaptanterv átdolgozása adta. Az új NAT-tal lehetőség nyílt a földrajzoktatás hiányosságainak felmérésére, így a helyi tantervek megalkotásakor, illetve az új tankönyvek megírásakor a szükséges fejlesztésekre alkalom adódott. Végeredményben elmondható, hogy a diákok tudása mögött kevés földrajzi tartalom áll, és inkább tükrözi a sztereotípiákat (Makádi, 2012).

Alpek és Tésits 2017-ben közölt tanulmányukban a végzős középiskolai diákok Európai Unióval kapcsolatos ismereteiket, véleményüket, illetve topográfiai tudásukat vizsgálták, amelynek aktualitását az Egyesült Királyság Unióból való kilépésének (a Brexitnek) a szándéka adta. A kutatást 107 tanuló körében végezték el. A kérdőív egy része a diákok topográfiai tudására volt kíváncsi, másik része analitikus adatok felmérését szolgálta. A kutatást egy, a földrajztanárok körében készített interjú egészítette ki. Végeredményben elmondható, hogy a települések megjelenését a tanulók kognitív térképein több tényező is befolyásolja: függ egyrészt az adott ország területének nagyságától, másrészt hazánktól való távolságától. A balti országok vakfoltként jelennek meg a mentális térképeken. Az EU pozitív és negatív tulajdonságaival kapcsolatban erős koherencia mutatkozott a diákok körében.

Az EU-t érintő és a közelmúltban felerősödő nemzetközi migrációs folyamatok felértékeltek az európai határokkal kapcsolatos vizsgálatok jelentőségét. A diákok térérzékelése összefügghet térbeli mobilitásukkal, ezért felmerül a kérdés, hogy hol és milyen határokat érzékelnek, illetve ezek nemzetállamokat, vagy tájegységeket, régiókat jelentenek. Az eredmények az előbbire engednek következtetni: Európát inkább nemzetállamok csoportjaiként érzékelik, a politikai entitásokat használják általános keretrendszerként, amelyben az integráció megjelenése marginálisnak nevezhető. A határokon átnyúló együttműködések reprezentációja hiányzik, ugyanakkor az is látható, hogy a hagyományos értelemben vett „nyugat” iránti érdeklődés nagyobb, míg a keleti határok bemutatása sokszor kihívást jelent (Bagoly-Simó et al., 2023).

Kelet- és Közép-Európa szubjektív megítélése és a kelet-nyugat megosztottság

Le Rider (2008) Közép-Európával kapcsolatos mentális térképkutatásokat végzett a „Mitteleuropa” fogalom európai térfelosztásban elfoglalt helyének értelmezése céljából. Arra mutatott rá, hogy a

meghatározás egyfajta képzeletbeli koncepció: egy mentális térkép, amely a germán kultúrának térségben történő szétszóródásából eredeztethető. Szándékosan germán és nem német vagy osztrák, hiszen ezek későbbi állapotokat tükröznek. A „Mitteleuropa” fogalmat Friedrich Naumann csak a közép-európai térségre terjesztette ki, amelyből következik a 20. század eleji téves interpretálása a meghatározásnak, amely ezt összeköti egyrészt a zsidó holokauszttal, másrészt a második világháborúval. Német nyelvterületeken emiatt később „Mittelosteuropa” vagy „Zentraleuropa” néven emlegetik a régiót. Az utóbbi években a globalizációs folyamat felgyorsulásának következtében a „Közép-Európa” fogalom jelentősége is csökkenni látszik, amely egyidejűleg az euroszepticismus elterjedését jelentheti (Le Rider, 2008).

Schenk (2013) tanulmánya a mentális térképezés historiográfiai alkalmazhatóságát vizsgálja. A jelen területen csekély számban születtek erre vonatkozó kutatások, mégis az ún. „térbeli fordulat” óta megnőtt az érdeklődés (a bölcsészettudományok és társadalomtudományok terén) Európának a makrorégiókra való felosztása iránt. Az erre irányuló vizsgálatokat az 1990-es évek folyamán érte már kritika olyan szempontból, hogy a Balkán-kutatás valójában egy tendenciózus, nyugatról narrált perspektíva, amely ráerősít a régióról alkotott sztereotípiákra. Ezt az a tendencia oldja fel, amely adott országok széttartó, különbözőségeket eredményező fejlődési folyamatait önmagukban értékeli, és nem azonosítja a nyugatról érkező „balkanista” diskurzussal.

A Balkán mentális térképezésének alkalmazhatóságát ugyanakkor megkérdőjelezték, amelynek során két érv merült fel: az egyik előremutatónak tekinti a mentális térképek használatát, a másik oldal viszont elegendőnek tartja, ha az egyes országok történelmi örökségéből vonunk le a régióra vonatkozó következtetéseket. A „Kelet-Európa” meghatározás megalkotásakor nem a fogalom valósággal való összeegyeztetése volt a cél, hanem hogy mi jelenik meg a meghatározásban, és hogy a történelem szereplőinek múltban elkövetett cselekedeteit ez a tartalom hogyan befolyásolta. Már az is kérdéses, hogy valójában mely régiót értjük „Kelet-Európa” alatt: például a brit Britannica Enciklopédiában nincs erről bejegyzés, a német Brockhaus pedig Moldovát, Fehéroroszországot, Ukrajnát, Oroszország európai részét és a balti államokat sorolja ide. Ugyanakkor előfordulnak olyan értelmezések is, amelyek Oroszország egészét is belefoglalja a fogalomba, illetve a közép-európai államokat is pl. Magyarországot, Szlovákiát, Lengyelországot, Csehországot (Schenk, 2013).

Tovább árnyalja a fenti diskurzust, ha Kelet-Európa történetébe a Nyugat-Európából származó „Kelet-Európa” meghatározást is beillesztjük. A fogalom nyugaton úgy jelenik meg, mint az „idegen”, a „másik”, és gyakran negatív konnotáció társul hozzá. Az országok, amelyeket általában idesorolnak, nem kelet-európaiként gondolnak magukra. Míg Magyarország, Lengyelország, valamint Csehország leginkább Kelet-Közép-Európa, addig Fehéroroszország és Ukrajna Eurázsia részeként értelmezi magát. Ugyanakkor Oroszország vagy autonóm államként vagy az ortodox, illetve a szláv közösséghez, esetlegesen Eurázsiahoz tartozónak vallja magát (Schenk, 2013).

A fent említett elméletet több kritika is érte: a „Kelet-Európának” nevezett térségbe önálló országok és régiók tartoznak (annak ellenére, hogy maga a „Kelet-Európa” meghatározás nem tűnik fel a felvilágosodás koráig). Ezen felül nem a nyugatról jövő diskurzus eredményeként kellene „Kelet-Eu-

rópára” tekinteni, hanem a kérdéses térségben élő emberek mentális térképeit is számításba lehetne venni a terület fejlődése kapcsán (Schenk, 2013).

Varga (2022) tanulmánya ahhoz a diskurzushoz járul hozzá, amely határvonalat von kelet és nyugat közé. A vizsgálatban a „kelet” a visszamaradottság, a problematikus államiság, a vallásos nacionalizmus és a háborús provokáció szinonimájaként jelenik meg. A felvilágosodás idejében kelet és nyugat határát a hajdani Frank Birodalom keleti határára tették. A tanulmány központi kérdése, hogy ez a fajta megkülönböztetés hogyan jelenik meg a hidegháború utáni Európában, illetve hogyan élesztették újra a 19–20. század társadalomtudósai. A vizsgálat célja, hogy feltérképezze és alátámassza, hogyan bővül ez a „keletiesítő”, nyugatról érkező szemléletmód újabb és újabb elemekkel. Az első problémakör a keleti gyenge államiságot fejtegeti. A lakosság és az állami intézmények kapcsolatát tárgyalja, amely mintegy melegágya a korrupciónak, a háborús konfliktusok kiprovokálásának, a visszamaradottságnak és az autokráciának. Moore (1966) szerint a keleti országok gyenge államisága abból következik, hogy bár túrték a nagybirtokos arisztokrácia hatalmának érvényre jutását, az állam már nem tudta érvényesíteni a kényszerítő eszközeit. Amikor a nyugat-európai tanulmányok a keleti civilizációt jellemzik, sokszor egy nacionalizmussal összefonódott modernizációt írnak le: agresszívnek és nemkívánatosnak bélyegezve a keleti nemzettudat megjelenését.

A kelet-nyugat megosztottság nemcsak kulturális, hanem gazdasági oldalról is megközelíthető. Friedrich Engelsnél jelenik meg egy olyan érv miszerint, míg Nyugat-Európában hanyatlóban volt a jobbagság intézménye, addig Kelet-Európában a tendencia a nyugati népességnövekedés és a megnövekedett vásárlóerő következtében a 14. században felerősödött. Ugyanakkor a jobbagság fölötti birtokos arisztokrácia hatalomérvényesítő szándéka pedig meggátolta a nyugati típusú modernizációt. A kelet-nyugat diskurzust az első világháború után az újonnan létrejövő, addig nagyobb birodalmak perifériális részeinek számító államok élesztették újra azáltal, hogy az urbánusok igyekeztek a modernizáció útjára lépni és nemzetgazdaságokat kialakítani, míg a konzervatívok ezzel szemben álltak (Varga, 2022).

Az antiszemitizmust érdemes még a kelet-nyugat megosztottság aspektusaként megemlíteni. Varga (2022) az ún. „lakhatási zónát” hozza vele összefüggésbe, ahova a korszakban a legnagyobb arányban kényszerültek zsidók, és amelyet a legnagyobb mértékben sújtottak háborús veszteségek (mai Fehéroroszország, Moldávia, Dél- és Kelet-Ukrajna, valamint Lengyelországban a Visztula vidéke). A kelet-európai rendszerváltások és az EU-s csatlakozások újra életre hívták a keleti térségben a nacionalista diskurzust: sok kelet-európai országban újraéledt a nacionalizmus (pl.: balkáni háborúk).

KÖVETKEZTETÉSEK

A mentális térképkutatások már a 20. század eleje óta fellelhetők az etnográfiai és antropológiai jellegű vizsgálatok között. A kutatók kezdetben a mentális térképezés fogalmi meghatározását állították vizsgálataik fókuszába. A fogalmi tisztázást követően a vizsgálatok fókusza a mentális térképezés módszertanára irányult, azonban egységes módszere napjainkig sem alakult ki. A kétezres évek ele-

jén a határon átnyúló kapcsolatrendszerek vizsgálata felértékelődött, ezáltal a kognitív térképezéssel foglalkozó kutatások fókusza is változott. A tanulmányok látókörébe elsőként a fiatal felnőttek kerültek, amellyel összefüggésben két irányvonal fedezhető fel: egyrészt a határ közelében élő fiatalok identitását, másrészt a határátlépésnek az egyénre gyakorolt hatását vizsgálták.

Az ezredfordulót követően, valamint napjainkban is, többek között a természetes népességfogyás és a belső migrációs folyamatok hatása következményeként egyre nagyobb kihívást jelent a települések számára, hogy megtartsák lakosaikat. Napjaink településmarketingjében egyre fontosabb a helyi lakosok identitásvizsgálata. A fentiekkel összefüggésben a kétezres évek elejétől egyre nagyobb figyelem irányult a mentális térképkutatásokban az identitástudat, ezáltal a közösségfogalom vizsgálatára is. A lokális identitástudat vizsgálatához szorosan kapcsolódik a környezethez való kötődés mértéke, amelynek a terület- és településfejlesztésben kiemelt jelentősége van. A tértől való függetlenedés, amely korunk egyik kihívása, egyre nagyobb mértékben képezi részét életünknek, amely problematika is ráirányította a fent felsorolt kutatók figyelmét az identitástudat, valamint a terület- és településfejlesztés fontosságára. Az 1960-as évektől kezdődően a mentális térképezés módszere a migrációkutatásban is egyre elterjedtebbé vált, amely irányú vizsgálódásokat a második világháború után gyorsan fejlődő nyugat-európai országokba irányuló nemzetközi migráció hívhatta elő.

Az 1990-es évektől egyre nagyobb számban jelentek meg Európával és az Európai Unióval kapcsolatos mentális térképkutatások. A szerzők elsősorban a fiatal felnőttek interkulturális attitűdjét, az európai országok népszerűségét, a fiatalok utazási preferenciáit, valamint az unióval kapcsolatos attitűdjüket vizsgálták. Az 1990-es évektől a keleti bővítéssel, valamint a területi egyenlőtlenségek növekedésével megnőtt az igény Európa regionális szintű vizsgálata iránt, amellyel összefüggésben a mentális térképkutatásokban is megjelentek erre irányuló elemzési törekvések.

A jelen írás bevezetőjében feltett kérdésre választ kaptunk, hiszen a szakirodalmi áttekintés rávilágított azon tényezők jelentőségére és aktualitására, amelyek megalapozhatják egy, az EU-val kapcsolatos kognitív térérzékelésre irányuló vizsgálat strukturális vázát, illetve módszertanát. Egyértelművé vált, hogy egy ilyen vizsgálat során megkerülhetetlenek azon tényezők, amelyek a fiatalok, a belső és nemzetközi migráció, az utazási preferenciák, a környezettudatosság, valamint az integráció jövőjének, jelentőségének megítélését célozzák. A szakirodalmi másodelemzés rávilágított arra is, hogy az Európai Unió szubjektív térérzékelését elemző írásokban – ha nem is direkt módon, de – kiemelten jelenik meg a termelési tényezők közül a munkaerő-áramlás kérdésköre, ezzel összefüggésben pedig a Schengeni övezet megítélése. Hasonlóan kiemelt vizsgálati szempont a periférikus, félperiférikus térségek felzárkózási képessége, konvergenciája, ehhez kapcsolódóan pedig hangsúlyosan jelennek meg a regionális politika hatékonyságával kapcsolatos vélekedések. Ebből következően a jelen tanulmány szerzői egy jövőbeni, Európa térismeretét, térérzékelését vizsgáló munka empirikus keretrendszerének kialakításakor a fenti tényezőkre kiemelten kívánnak támaszkodni.

Ugyanakkor egy ilyen vizsgálat innovativitása több szempontból is megkérdőjelezhetetlen lesz, mivel a korábbi szakirodalmi források döntően a középiskolás korosztály attitűdjét értékelték, a jelen tanulmány szerzői ugyanakkor az idősebb, felsőoktatásban részt vevők kognitív térképeit tervezik vizsgálni a szociodemográfiai és településkörnyezeti háttérükkel is összefüggésben. Ők, a szavazati és választójogukon túl, sok tekintetben önálló döntési képességgel rendelkeznek, az eredmények közvetlenebb hatását lehet feltételezni, akár a munkavállalási, illetve a migrációs folyamatok térbeliségére is. Térérzékelésük kiforrottabb, objektívebb alapokra épül, hiszen az EU-ismeretek az alapképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiben a legtöbb képzési területen (természet-, bölcsész-, társadalom-, sport-, illetve gazdaságtudományi, valamint informatikai, jogi és igazgatási és műszaki) a törzsanyagon belül vagy az alapozó, vagy a szakmai ismeretkör részét képezik (Kulturális és Innovációs Minisztérium, 2023).

A jelen tanulmány szerzői továbbá új elemzési szempontként tervezik bevonni értékelésükbe a társadalmi-gazdasági stabilitással, a biztonságérzettel, a válságokkal kapcsolatos vélekedéseket is. Hasonlóan fontosnak tartjuk az integráción belüli egység versus széthúzás kérdését, a gazdasági függőséggel, világgazdasági szerepváltozással, gazdasági szenzitivitással, illetve rezilienciával kapcsolatos vélekedéseket.

A korábbi szakirodalmakban megjelenő elemzési szempontokhoz képest innovatívnak gondoljuk még a demográfiai változásokkal kapcsolatos percepciókat, politikai szempontból a nemzetek felettiesség kontra önrendelkezéssel kapcsolatos vélekedést, gazdasági értelemben pedig a versenyképesség, a monetáris unió, az integráción belüli együttműködések (kereskedelmi, pénzügyi, politikai, turisztikai, közlekedési, oktatási, nyelvi/kulturális, katonai, jogállamisági) megítélését.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alpek, B. L., & Tésits, R. (2017). Kognitív térismeret és Európai Unió-kép magyarországi középiskolások csoportjában. *Szociálpedagógia*, 1(2), 129–144.
- Bagoly-Simó, P., Graf, J., Farsang, A., Tóth, Á., Bokis, A., Pál, V., & Kádár, A. (2023). Hogyan látjuk Európát? Berlini középiskolás diákok mentális térképei Európáról és annak határaitól. *Geometodika*, 7(2), 33–51. <https://doi.org/10.26888/GEOMET.2023.7.2.2>
- Bajmócy, P., & Csíkos, Cs. (1997). Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra* 7(7), 6–7.
- Balázs, B., & Farsang, A. (2016). A szegedi középiskolások országhatár-képzete Magyarország délkeleti határáról. *Földrajzi Közlemények*, 140(3), 258–269.
- Csapó, B., & Cs. Czachesz, E. (1995). Magyar és európai fiatalok interkulturális attitűdjei. *Új Pedagógiai Szemle*, 45(12), 49–57.

- Enyedi, F., & Pál, V. (2021). A zajterhelés és a társadalmi konfliktusok összefüggéseinek megjelenése mentális térképeken Szeged példáján. *Modern Geográfia*, 16(3), 147–163. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.03.05>
- Európai Bizottság. (2020). *Employment and Social Developments in Europe 2020 (Európai foglalkoztatási és szociális fejlemények, 2020)*. Az Európai Unió Kiadóhivatala.
- Garda, V. (2009). A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttére és alkalmazási területei. *Tér és Társadalom*, 23(43), 43–53. <https://doi.org/10.17649/TET.23.1.1215>
- Giesecking, J. J. (2013). Where We Go from Here: The Mental Sketch Mapping Method and Its Analytic Components. *Qualitative Inquiry*, 19(9), 712–724.
- Götz, N., & Holmén, J. (2018). Introduction to the theme issue: „Mental maps: geographical and historical perspectives”. *Journal of Cultural Geography*, 35(3), 1–5.
- Haase, D., Wolff, M., & Schumacher, N. (2021). Mapping mental barriers that prevent the use of neighborhood green spaces. *Ecology and Society*, 26(4), 1–16.
- Hautzinger, Z., Hegedüs, J., & Klenner, Z. (2014). *A migráció elmélete*. Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Hess, S., & Kasparek, B. (2017). Under Control? Or Border (as) Conflict: Reflections on the European Border Regime. *Social Inclusion*, 5(3), 58–68.
- Kaisto, V., & Wells, C. (2020). Mental Mapping as a Method for Studying Borders and Bordering in Young People’s Territorial Identifications. *Journal of Borderlands Studies*, 36(2), 259–279.
- Kiss, J., & Bajmócy, P. (1996). Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom*, 10(2–3), 55–68.
- Koudela, P. (2018). Délkelet-Ázsia két legnagyobb elvándorló országa: a Fülöp-szigetek és Indonézia. *Valóság*, 61(6), 92–108.
- Kulturális és Innovációs Minisztérium. (2023). *A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések a 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei*. <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/b/bc/bcd/bcd7fca9a4004e1de31bc403fd75820d89a59492.pdf>
- Lakotár, K. (2004). Bennünk „élő” szomszédjaink. Kognitív térképek tartalmi elemei a szomszéd országokról. *Iskolakultúra*, 14(11), 109–116.
- Lakotár, K. (2012). Magyarország mentális térképek a határainkon túlról. *Területfejlesztés és Innováció*, 6(1), 10–17.
- Lapon, L., Ooms, K., & Maeyer, P. (2019). People’s global-scale cognitive map versus their personal characteristics: a worldwide study. *Cartography and Geographic Information Science*, 9(4), 196–215. <https://doi.org/10.1080/15230406.2020.1809524>
- Larsen, T., & Harrington, J. (2019). Learning Progressions, Paradigms, and Geographic Thinking in the Anthropocene, *Review of International Geographical Education Online*, 9(3), 542–556.

- Lee, M. Y., Hitchcock, M., & Lei, J. W. (2017). Mental mapping and heritage visitors' spatial perceptions. *Journal of Heritage Tourism*, 13(1), 1–15.
- Le Rider, J. (2008). Mitteleuropa, Zentraleuropa, Mittelesteuropa. A mental map of Central Europe. *European Journal of Social Theory*, 11(2), 155–169.
- Letenyei, L. (2004). *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. L'Harmattan Kiadó.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press.
- Makádi, M. (2012). A tanulók Európa-képzete. Egy térbeli intelligencia felmérés tapasztalatai. *A Földrajz Tanítása*, 20(4), 3–14.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Routledge.
- Mekdjian, S., & Moreau, M. (2016). Re-drawing the experience: art, science and migratory conditions. *antiAtlas Journal*, 1(1), 1–19. <http://dx.doi.org/10.23724/AAJ.11>
- Michalkó, G. (1998). Mentális térképek a turizmuskutatásban. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és Társadalom*, 12(1–2), 111–125.
- Molnár, M. (2022). A nyelvjáráshoz fűződő földrajzi és nyelvi szempontú attitűdvizsgálat pécsi gimnazisták körében. *Modern Geográfia*, 17(1), 87–112. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.01.06>
- Moore, B. (1966). *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world*. MA: Beacon Press.
- Paasi, A. (1996). Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish Russian Border. *Regional Studies*, 33(7), 669–680.
- Paasi, A. (2016). Dancing on the Graves: Independence, Hot/Banal Nationalism and the Mobilization of Memory. *Political Geography*, 21(54), 21–31.
- Póla, P. (2019). A vidékfejlesztés helyi erőforrás rendszere. In Farkas, J. Zs., Kovács, A. D., Perger, É., Lennert, J., Hoyk, E., & Gémes, T. (szerk.), *Alföldi kaleidoszkóp: A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére* (pp. 264–275). MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete. <http://hdl.handle.net/11155/1994>
- Probáld, F., & Szabó, P. (2005). Európa térszerkezetének modelljei. In Z. Dövényi, & F. Schweitzer (szerk.), *A földrajz dimenziói* (pp. 159–170). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Sandberg, M. (2016). Restructuring Locality: Practice, Identity and Place-Making on the German–Polish Border. *Identities - Global Studies in Culture and Power*, 23(1), 66–83.
- Schenk, F. B. (2013). Mental Maps: The Cognitive Mapping of the Continent as an Object of Research of European History Mental Maps. *Journal of Cultural Geography*, 35(2), 157–161.
- Schiller, G., & Salazar, N. (2013). Regimes of Mobility Across the Globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200.

- Scholz, G. (2011). *Der SaarLorLux-Raum – zwischen Realität, Illusion und Vision*, [PhD dissertation, Department of Geography, University of Trier].
- Sulsters, W. A. (2005). *Mental mapping, viewing the urban landscapes of the mind* (Conference paper). <http://resolver.tudelft.nl/uuid:fc71de16-b485-4888-b6fe-a9d2771d9e4a>
- Thompson, M. (2019). The geographical imaginations and mobilities of Filipino nurses: An exploration of Global Therapeutic Networks in Metro Manila, the Philippines. *Mobilities*, 14(1), 38–53. <https://doi.org/10.1080/17450101.2018.1518841>
- Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189–208.
- Tversky, B. (1993). Cognitive Maps, Cognitive Collages, and Spatial Mental Models. In A. U. Frank, & I. Campari (Eds.), *Spatial Information Theory A Theoretical Basis for GIS. COSIT 1993*. Springer. https://doi.org/10.1007/3-540-57207-4_2
- Váncsa, M. (2022). A hátrányos helyzet területi és fogalmi elemeinek megjelenése a középiskolások kognitív térismeretében. *Modern Geográfia*, 17(3), 71–88. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.03.06>
- Varga, M. (2022). Mental Maps of Eastern Europe: States, Mentalities, Modernisation. *Journal of Historical Sociology*, 35(4), 372–388.
- Vitman-Schorr, A., & Ayalon, L. (2020). Older adults' mental maps of their spatial environment: Exploring differences in attachment to the environment between participants in adult day care centers in rural and urban environments. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(4), 1037–1054.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

